

129; *Azerbaycan Sovyet Edebiyatı Tarihi*, Bakü 1967, II, 118-129; R. Vekilov, *Samed Vurgun'un Edebi-Tenkidi Görüşleri*, Bakü 1982, s. 337-383; Bahtiyar Vahapzade, *Samed Vurgun*, Bakü 1984, s. 9-29, 118-129; Zeynelâbidin Makas, *Azerbaycan Tiyatro Eserleri Antolojisi: Azerbaycan Dramaları*, Ankara 1990, s. 360; Yaşar Vahidoğlu Karayev, "Samed Vurgun", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Azerbaycan Türk Edebiyatı IV*, Ankara 1993, s. 397-398; Ahmet Bozdoğan, "Samed Vurgun'un Bakış Açısıyla On Bir Türk Şairi", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 34, Ankara 2005, s. 91-115; Yavuz Akpınar, "Samed Vurgun", *TDEA*, VII, 448-450.

BAHTİYAR VAHAPZADE

SÂMERRÂ

(سامراء)

Bir dönemin Abbâsî başşehir.

Halife Mu'tasım-Billâh tarafından 221' de (836) Bağdat'ın yaklaşık 100 km. kuzeyinde ve Dicle'nin sol kıyısında kurulmuş, 221-279 (836-892) yılları arasında başşehir olarak kullanılmıştır. İslâm tarihçilerinin çoğu, Sâmerrâ adının "göreni sevindiren" anlamındaki "sürremen reâ" ifadesinden kaynaklandığını ileri sürmekteyse de 1910-1913 yıllarında yapılan arkeolojik kazılar, şehrin olduğu yerde kuruluşu tarih öncesi zamanlara kadar giden bir yerleşim merkezinin bulunduğunu ve ismin muhtemelen Asurlular'ın Sur-Marrati, Grekler'in Souma, Romalılar'ın Sumere, Süryânîler'in Şumasra ve Sâsânîler'in Sâ-murra dedikleri bu tarihî şehrin adından geldiğini göstermektedir.

Kaynaklarda kuruluş sebebi olarak Mu'tasım'ın Türkler'den teşkil ettiği, şehir hayatına uyum sağlayamayan askerî birliklerin zorba tavırlarıyla taşkınlık yapmaları ve Bağdat sokaklarında at koşturarak insanların yarananmasına ve hatta ölümüne yol açmaları yüzünden halk ile aralarında başlayan gerginliğin tehlikeli boyut-

lara ulaşması gösterilmektedir. Mu'tasım çözümü onlar için yeni bir şehir kurmakta bulmuş ve inşaat Türk kumandanlarından Eşnâs başkanlığındaki bir heyetin tesbit ettiği, içinde bir hristiyan manastırı ile Sâsânîler'den kalma harabelerin yer aldığı alanda başlatılmıştır. Bu iş için Bağdat, Basra, Antakya, Şam ve Mısır bölgelerinden mühendisler, ustalar, işçiler ve çeşitli malzeme getirildi. Şehrin merkezinde ulucami (mescidü'l-câmi'), etrafında çeşitli mesleklere ait çarşılar yer aldı. Mahallelerin tanziminde ise önceki İslâm şehirlerinde uygulanan kabilevî temelin aksine Türk kumandanları ve onların birlikleri esas alınarak merkezin 4 km. güneyindeki Matîre köyü (Cübeyriye) bu tarihlerde cephele olan Afşin (Haydar b. Kâvûs), 10 km. batısındaki Sâsânî harabeleri (Kerh) civarı Eşnâs ve kuzeydeki çöl tarafları Hâkân Urtûc birliklerine tahsis edildi. Mahalleler geniş caddeler ve boş alanlarla birbirinden ayrılıyordu. Her semtin kendi içinde camisi, hamamı, çarşısı ve pazar yerleri bulunuyordu. Bu bölgelere daha sonra Vezîriye, İstablât, Belkûvârâ, Müşerreffe ve Mütevekkiliye semtleri de eklenince şehir sekiz ana bölümden oluşur hale geldi. Başlangıçta bir hilâfet sarayı planlanmadı; Mu'tasım orada oturmaya karar verince Hâkân Urtûc'un yaptırdığı ve çok beğendiği Hâkân Sarayı'nı (el-Cevsaku'l-Hâkânî) kullanmaya başladı (*DîA*, I, 51-52). Sâmerrâ altı büyük ana cadde üzerine kurulmuştu. En büyük caddesi, üzerinde Hâkân Sarayı'nın, Dîvânü'l-harâc gibi kamu binalarının, üst düzey sivil bürokrat evlerinin, ulucami ve merkezî çarşının bulunduğu, Bağdat'taki ana caddeden en az beş kat daha büyük olan 54 m. genişliğindeki Şâriu a'zam'dı. Şehir temelde ordugâh mahiyetinde olduğundan Askerü'l-Mu'tasım (Askerisâmerrâ) diye de isimlendirilmekteydi.

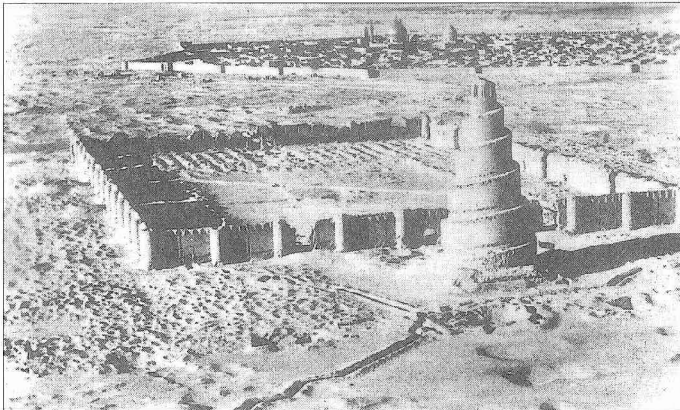
Mu'tasım'ın ölümünden sonra yerine geçen Vâsiḡ-Billâh döneminde (842-847)

Sâmerrâ'daki eski evlerden birinin duvarındaki alçı süsleme

Sâmerrâ ekonomik gelişmeler sonucu askeri bir kamptan gerçek bir şehre dönüştü. Mimarisiyle çok yakından ilgilenen Mütevekkil-Alellah zamanında (847-861) büyük çapta imar faaliyetlerine girişildi. Mütevekkil, Mu'tasım-Billâh tarafından yaptırılan, ancak nüfusun artması sebebiyle yetersiz hale gelen ulucamiyi yeniden inşa ettirdi ve yirminin üzerinde saray ve köşk yaptırdı. Onun zamanında yeni çarşılar kuruldu, boş alanlar doldu ve nüfus çok hızlı bir şekilde arttı; hatta Creswell'e göre 1 milyonu buldu. Ancak Mütevekkil, halifeliğinin son yıllarında aralarında şiddetli ihtilâf bulunan Türk kumandanlarının başkısından kurtulmak için Sâmerrâ'nın 15 km. kuzeyinde Ca'feriye (Mütevekkiliye) adında yeni bir merkez teşkil edip bütün devlet kurumlarını oraya taşıdı (246/860). Sâmerrâ ile Ca'feriye'nin arasındaki boş alan bir süre sonra dolunca iki şehir birleşti. Mütevekkil, Ca'feriye'ye yerleştikten dokuz ay sonra öldürüldü. Onun ardından Türk kumandanlarının müdahaleleriyle Mu'temid-Alellah'a kadar dört halife (Müntasır-Billâh, Müstaîn-Billâh, Mu'tez-Billâh, Mühtedî-Billâh) kısa sürelerle halifelik yaptı. Mu'temid zamanında da (870-892) gerçek güç Türk kumandanlarının elindeydi. Mu'temid, 279 (892) yılında onların nüfuzundan kurtulmak için hilâfet yönetimini tekrar Bağdat'a taşıdı. Böylece Türk kumandanlarının nüfuz mücadelesi, Bâbek ve Zenc isyanları ve ekonomik sıkıntılarla geçen, sekiz halifenin görevde kaldığı elli altı yıllık Sâmerrâ dönemi sona ermiş oldu.

Sâmerrâ'nın mükemmel planı, cami ve saraylarının mimari özellikleri Ortaçağ İslâm medeniyetinin ihtişamını, o dönemde dünyanın en güçlü devleti olan Abbâsîler'in zenginliğini ve sanata verdikleri değeri yansıtır. Mütevekkil-Alellah tarafından yeniden yaptırılan ulucami, dış avlusuyla bir-

Sâmerrâ
Ulu Camii

likte 150.000 m² olan alanıyla o devirde dünyanın en büyük camisi idi. Abbâsî saray mimarisinin en önemli örnekleri de Sâ-merrâ kazılarında ortaya çıkmıştır. Mu'tasım'ın el-Cevsaku'l-Hâkânî ve Mûtevekkil'in Belkûvârâ adlı sarayları âbidevî kalıntılarla bunların başında gelir. Diğer halifelere, kumandanlara ve devlet adamlarına ait çok sayıdaki saray dolayısıyla Sâ-merrâ âdetâ bir saraylar ve köşkler şehriydi. Sadece Mu'tasım-Billâh sekiz, Mûtevekkil-Alellah yirmi iki saray ve köşk yaptırmıştı. Şehirde at yarışları için 10 km. parkurlu üç hipodrom ve iki hayvanat bahçesi bulunuyordu (bk. ABBÂSİLER [Sanat]). Sâ-merrâ kısa zamanda bir ilim merkezi haline gelmiş ve burada dönemin birçok âlimi yetişmiştir. Âlim vezirlerden Muhammed b. Abdülmelik İbnü'z-Zeyyât ve şair devlet adamı Feth b. Hâkân el-Fârisî, Sâ-merrâ'da zengin birer kütüphane kurmuştur.

Ancak şehir, Bağdat'ın tekrar merkez olmasından sonra hızla gerileyerek kısa zamanda küçük bir köy haline geldi. X. yüzyılın ortalarında Sâ-merrâ'ya uğrayan Makdisî burasının çok az insanın yaşadığı, herhangi bir bayındırlığı olmayan harap bir köy olduğunu söyler (*Aḥsenü't-tekâsım*, s. 122-123). 1300 yıllarında büyük bölümü yıkılan şehir, bugün 57 km²'lik bir sahaya yayılan kalıntılarıyla İslâm döneminin en geniş ve en önemli arkeolojik alanlarından biridir (Ernst Emil Herzfeld tarafından gerçekleştirilen kazıların sonuçları *Die Ausgrabungen von Samarra* adıyla 1923-1948 arasında Berlin'de altı cilt olarak yayımlanmıştır). Sâ-merrâ ayrıca, İmâmîyye Şîlîği'nin onuncu imamı Ali el-Hâdî ile on birinci imamı Hasan el-Askerî'nin türbelerinin bulunması dolayısıyla Şîîler için Irak'taki dört atebâtan biridir. Şîîler'e göre on ikinci imam Mehdî el-Muntazar, türbelerin yanındaki caminin altında Serdâbü'l-Mehdî (Gaybetü'l-Mehdî) adıyla bilinen yerde kaybolmuştur.

XVIII. yüzyılda nüfusu 2000 kadar olan Sâ-merrâ, 1867'de 400 aile ve 1000 civarında görevlinin yaşamaya başlaması üzerine Osmanlı yönetimince kaymakamlık haline getirilmiş ve İngiliz mandası dönemine kadar bu şekilde kalmıştır. 1950'de Dicle nehrine yapılan barajın ardından şehrin nüfusu daha da artmış ve eski şehrin yakınında bugünkü Sâ-merrâ kurulmuştur. 2000 yılında nüfusu 200.000'e ulaşan ve önemli bir ticaret ve endüstri merkezi özelliği kazanan yeni Sâ-merrâ, Amerika Birleşik Devletleri işgalinden sonra diğer Irak şehirleri gibi gerek bombardımanla

gerekse çatışmalar sırasında tahribata uğramış, XIX. yüzyılda Osmanlılar'ın tamir ettiği imamlara ait türbeler de büyük hasar görmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 255-269; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), IX, tür.yer.; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 54-55; İbn Havkal, *Şûretü'l-arz*, s. 243-244; Makdisî, *Aḥsenü't-tekâsım*, s. 85-86, 122-133; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), III, 195-200; *Hafriyyâtü Sâ-merrâ*: 1936-1939, Bağdad 1940; K. A. C. Creswell, *Early Muslim Architecture*, Oxford 1940, II, tür.yer.; E. Herzfeld, *Geschichte der Stadt Samarra*, Hamburg 1948; Yûnus İbrâhim es-Sâ-merrâî, *Merâkıdû'l-e'imme ve'l-evliyâ' fi Sâ-merrâ*, Bağdad 1967; a.mlf., *Târîḥu medîneti Sâ-merrâ*, Bağdad 1968-71, I-II; Tâhir Muzaffer el-Amîd, *el-İmâretü'l-Abbâsiyye fi Sâ-merrâ' fi 'ahdeyi'l-Mu'tasım ve'l-Mûtevekkil*, [baskı yeri yok] 1976 (Vizâretü'l-İlâm); J. R. Strayer, *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, X, 641-644; A. Northedge, *Samarra*, Tübingen 1990; a.mlf., "Sâ-merrâ", *EI²* (İng.), VIII, 1039-1041; *A Medieval Islamic City Reconsidered* (ed. C. F. Robinson), Oxford 2001; M. S. Gordon, *The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Military of Sâ-merrâ*, New York 2001, s. 47-74; a.mlf., "The Turkish Officers of Sâ-merrâ", *JESHO*, XLII/4 (1999), s. 466-493; H. Kübra Ergun, *Abbâsî Başşehri Sâ-merrâ* (yüksek lisans tezi, 2002), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Osman S. A. İsmail, "The Founding of a New Capital: Sâ-merrâ", *BSOAS*, XXXI (1968), s. 1-13; Nâcî Ma'rûf, "Taḥḥiṭu medîneti Sâ-merrâ", *el-Baḥşü'l-İlmiyye*, XXVII/101, Rabat 1977, s. 101-118; Z. Sâdık A. Samkarî, "Bibliyografya 'an Sâ-merrâ'", *Sumer*, XXXIX, Bağdad 1983, s. 322-330; İmâd Abdüsselâm, "Sâ-merrâ' fi kurûni'l-mûte'ahḥire", *el-Mevrid*, XXV/1, Bağdad 1997, s. 51-56; Bahaettin Kök, "Sâ-merrâ'nın Kuruluşu", *EAÜİFD*, sy. 19 (2003), s. 7-48; Mâlik İbrâhim Sâlih, "Sâ-merrâ: Aşâletü'l-İmâre ve ḥizâne li't-türâs ve's-sekâfe", *Âfâku's-sekâfe ve'l-türâs*, XI/ 44, Dübey 2003, s. 80-99; H. Viollet, "Sâ-merrâ", *İA*, X, 144-146; Oktay Aslanapa, "Sâ-merrâ", a.e., X, 146-147; Hüseyin Kerîmân, "Sâ-merrâ", *DMT*, IX, 33-35; Şerare Yetkin, "Abbâsiler", *DİA*, I, 50-52.

MUSTAFA DEMİRCİ

SÂMÎ BEY, Arpaeminizâde

(bk. MUSTAFA SÂMÎ BEY).

SÂMÎ ed-DEHHÂN

(سامي الدھان)

Muhammed Sâmi
b. İbrâhîm ed-Dehhân el-Halebî
(1912-1971)

Suriyeli edip ve âlim.

9 Nisan 1912'de ticaretle uğraşan bir ailenin çocuğu olarak Halep'te doğdu. İlk öğrenimini Halep'te el-Medresetü'l-Fârûkîyye'de, liseyi Dimaşk'ta el-Medresetü's-Sâneviyye es-Sultâniyye'de tamamladı. 1936'da yüksek tahsil ve doktora yapmak üzere Sorbon Üniversitesi'ne gönderildi. Sorbon Üniversitesi'nde edebiyat sahasında lisans, tarih ve ilmi araştırma yöntemleri konusunda yüksek lisans yaptı. Ayrıca Doğu Dilleri Okulu'nun Sâmi Dilleri Bölümü'nden mezun oldu. 1946'da Ebû Firâs el-Hamdânî'nin hayatı ve şiirlerine dair hazırladığı devlet doktorasını üstün başarıyla tamamladı. 1947 yılında ülkesine döndü. Dimaşk'taki el-Ma'hedü'l-Fransîye (Institut Français de Damas) üye seçildi. Suriye Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde (Dimaşk) ders ve konferanslar vermeye başladı. Muhammed Kürd Ali'nin başkan olduğu dönemde Dimaşk'taki el-Mecmau'l-İlmiyyü'l-Arabîye (Mecmau'l-lugati'l-Arabîyye) üye seçildi (Aralık 1953). 1960'ta Bağdat'taki el-Mecmau'l-İlmiyyü'l-İrâkîye muhabir üye tayin edildi. 1958'de Suriye'deki el-Meclisü'l-âf li-riâyeti'l-fünûn ve'l-âdâb ve'l-ulûmü'l-ictimâiyye'ye üye seçildi. 1963-1965 yıllarında Rabat'ta öğretim üyeliği yaptı. 1965-1969 yılları arasında Ammân Üniversitesi'nde ders verdi. Do-

Sâ-merrâ'da
Hasan
el-Askerî'nin
türbesi

